

תעלומת חצי שבט מנשה

מים ראשונים: כבר הקדשנו מספר דפים בפרשה זו לשבטי עבר הירדן המזרחי אשר מכונים בשיח התלמודי בקצרה "בני גד ובני ראובן", למשל בהלכות תנאים (קידושין סא ע"א). ואכן, בתחילת הסיפור מנויים רק שני שבטים אלה, אך בהמשך מצטרף אליהם חצי שבט מנשה. מנין בא חצי שבט זה? למה נחלק? מה הביא את מחצית השבט להצטרף אל בני גד וראובן. וכיצד קיבל זאת משה?

ויתן להם משה לבני גד ולבני ראובן ולחצי שבט מנשה בן יוסף את ממלכת סיוח מלך האמרי ואת ממלכת עוג מלך הבשן הארץ לעריה בגבולת ערי הארץ סביב: ויבנו בני גד את דבן ואת עטרת ואת ערער: ... ובני ראובן בנו את חשבון ואת אלעלא ואת קריתים: ... וילכו בני מכיר בן מנשה גלעד וילכדה ויורש את האמרי אשר בה: ויתן משה את הגלעד למכיר בן מנשה וישב בה: ויאיר בן מנשה הלך וילכד את חותיהם ויקרא אתהן חות יאיר וכו'". (במדבר פרשת מטות פרק לב פסוקים לג-מב).¹

ואת הארץ הזאת ירשנו בעת ההוא מערער אשר על נחל ארנו וחצי הר הגלעד ועריו נתתי לראובני ולגדי: ויתר הגלעד וכל הבשן ממלכת עוג נתתי לחצי שבט המנשה כל חבל הארץ לכל הבשן ... יאיר בן מנשה לקח את כל חבל ארץ עד גבול הגשוני והמעבתי ויקרא אתם על שמו את הבשן חות יאיר עד היום הזה: ולמכיר נתתי את הגלעד: ולראובני ולגדי נתתי מן הגלעד ועד נחל ארנו תוך הנחל וגבל ועד יבק הנחל גבול בני עמון: (דברים ג יב-טז).²

ומחצי מטה מנשה שמונה עשר אלף אשר נקבו בשמות לבוא להמליך את דויד: ... ומעבר לירדן מן הראובני והגדי וחצי שבט מנשה בכל כלי צבא מלחמה מאה ועשרים אלף: (דברי הימים א יב לב-לח).³

ירושלמי ביכורים פרק א הלכה ח – נתת לי או לקחתי?

משנה: ... אלו מביאין וקורין מן העצרת ועד החג משבעת המינין ... ומזיתי שמן ומעבר לירדן.⁴ רבי יוסי הגלילי אומר: אין מביאין בכורים מעבר לירדן שאינה ארץ זבת חלב ודבש ... **גמרא:** תני: "אשר נתתה לי" [דברים כו

¹ פרק לב בספר במדבר מוקדש לפרשת שבטי עבר הירדן המזרחי אשר בקשו לנחול מעבר לירדן מזרחה, אותו חבל ארץ שבני ישראל כבשו מידי סיוח ועוג שני מלכי האמורי, תחת הנהגת משה. מתחילת הפרק עד פסוק לג, נזכרים רק שבטי ראובן וגד. בפסוק לג בו פתחנו מצטרף 'לפתע' גם חצי שבט מנשה ומכאן ואילך לאורך כל המקרא נזכרים כמעט תמיד: "בני גד ובני ראובן וחצי שבט המנשה". (ראו אזכור "הראובני והגדי" בלי חצי מנשה ביהושע י ח ורש"י שם משלים: "עם חצי הראשון של מנשה" ראו גם פירוש רד"ק שם: "עמו הראובני והגדי" - עם חצי שבט מנשה האחד ואמר עמו ואף על פי שלא זכרו לפי שזכר החצי האחר אמר עמו כאילו זכרו". מנין בא חצי שבט זה? למה נחלק? מה הביא את מחצית השבט להצטרף אל בני גד וראובן (עפ"י פשט הפסוק, בני גד ובני ראובן בם שהצטרפו למחצית מנשה). וכיצד קיבל זאת משה?

² כך מתאר משה בסיקירתו בתחילת ספר דברים את סיפור בקשתם של בני ראובן, גד וחצי שבט מנשה להתנחל בעבר הירדן המזרחי. סקירה 'רכה' ופשוטה אשר שונה מאד מתיאור בקשתם וכעסו הראשון של משה והתנאים שהכתוב להם וכו', כמסופר בפרשתנו. אמנם גם בסיפור המרגלים (וחטא העגל) יש הבדלים ניכרים בין ספר דברים וספרי שמות ובמדבר, אלא ששם מדובר באירועים שאירעו כמה שנים משמעותיות קודם ובדור אחר. כאן מדובר בהפרש של כמה חודשים בלבד ובפני אותם אנשים! ותמיהה גדולה על פרשני המקרא (בעיקר הקלאסיים, לא עברנו על כל המפרשים) שאינם מתעכבים על הבדל זה בסיפור בקשתם של שבטי עבר הירדן בין ספר במדבר לספר דברים. ראו גם התיאור הקצר והפשוט בדברים כט ו-ז: "ותבאו אל המקום הזה ויצא סיוח מלך חשבון ועוג מלך הבשן לקראתנו למלחמה ונפס: ונקח את ארצם ונתנה לנחלה לראובני ולגדי ולחצי שבט המנשה". לעניינינו בנושא חצי שבט מנשה, יש לשים לב גם כאן להפרדה בפסוקים בין ראובן וגד ובין חצי שבט המנשה – הפרדה שיכולה להיחשב כנובעת מההפרדה הגיאוגרפית, אך עדיין יש כאן הפרדה, עליה עומד העמק דבר בפירושו שם – פירוש שנראה עוד להלן. אך מה שבולט יותר היא הלקיחה של חבל ארגוב בידי בני מנשה. אצל בני גד וראובן – נתינה בלבד. אצל בני מנשה – לקיחה משולבת בנתינה. ואם נחזור ונקרא את הפסוקים בפרשתנו, הדברים מפורשים שם אפילו יותר. אחרי הנתינה של משה לבני גד וראובן מסופר שיאיר בן מנשה לכד את הגלעד והוריש את האמורי שנותר שם. בני מכיר בן מנשה ויאיר בן מנשה ממשיכים ומשלימים את כיבוש עבר הירדן המזרחי הצפוני. שני מהלכים שונים לכאורה. האם פסוקים אלה יכולים לשמש רמז לפתרון חידת הצטרפות חצי שבט מנשה לשבטי ראובן וגד?

³ בעת המלכות דוד על כל ישראל בעודו בחברון (לאחר מות שאול?) נמנים בין הבאים שני חצאי שבט מנשה כל אחד בנפרד. זה שבצדו המערבי של הירדן בא בסמיכות לשבט אפרים וזה שבצדו המזרחי של הירדן, בא ביחד עם בני גד ובני ראובן. זה אולי המקום היחיד בתנ"ך בו נזכרים שני חצאי שבט מנשה שהתפלגו: זה בצדו המערבי של הירדן וזה בצדו המזרחי. מעניין לדעת אם עדיין הרגישו כשבט אחד ומעניין לחשוב איך מסתדרת נחלה כפולה זו של מנשה עם ברכת יעקב לאפרים: "ואולם אחיו הקטון יגדל ממנו"? האם פילוג שבט מנשה הוא לגרעו או שמא, אדרבא, מנשה מקבל שתי נחלות כדין בכור. לשני היבטים אלה נתייחס בהמשך.

⁴ נחלקו פרשני המשנה אם יש לקרוא כאן "מעבר הירדן", היינו מחובר עם "ומזיתי שמן" (העדפה לזיתים מעבר לירדן?), או שמא "ומעבר הירדן", עם וא"ו החיבור ועיקר החידוש במשנה הוא שעבר הירדן המזרחי נחשב לארץ ישראל לדין הביכורים.

[נ] - לא שנטלתי לי מעצמי.⁵ מה ביניהון?⁶ אמר רבי אבין: חצי שבט מנשה ביניהון. מאן דאמר: אשר נתתה לי ולא שנטלתי לי מעצמי - חצי שבט מנשה לא נטלו מעצמן. מאן דאמר: ארץ זבת חלב ודבש - אפילו כן, אינה ארץ זבת חלב ודבש.⁷

רמב"ן במדבר לב לג פרשת מטות – הפילוג בשבט מנשה בעקבות פניית משה

ולחצי שבט מנשה בן יוסף - מתחילה לא באו לפניו שבט מנשה, אבל כאשר חלק הארץ לשני השבטים ראה שהיא ארץ גדולה יותר מן הראוי להם ובקש מי שירצה להתנחל עמם. והיו אנשים משבט מנשה שירצו בה, ואולי אנשי מקנה היו, ונתן להם חלקם.⁸

וטעם "ולחצי", חלק אחד מהם.⁹ כי בני מנשה היו שמונה בתי אבות ... ומשפחת המכירי ומשפחת הגלעדי ירשו בארץ הזאת כי היו אנשי חיל ולכדו אותה לעצמם ונתן להם חלק רב מהם, ושש המשפחות עברו את הירדן. ואולי בעבור היות שתי המשפחות האלה המכירי והגלעדי המועטות בשבט, רצו להיפרד משבטם כדי שתהיה להם נחלה רבה מהם כי ילכדוהו בחרבם.¹⁰

העמק דבר דברים ג טז פרשת דברים – שליחותו הדתית של חצי שבט מנשה

... שיש להתבונן עוד שהַרְפָּה משה רבינו חלקת חצי שבט מנשה הרבה לפי ערך שני שבטים אלו, וגם לא התנה עמם תנאי בני גד ובני ראובן. הן אמת שהלכו בני מכיר בן מנשה גלעדה וילכדוהו, מכל מקום אין זה טעם ליתן להם בשביל זה ... דבשליחות ישראל נעשה, ואמאי ניתן הגלעד למכיר וחבל ארגוב ששים עיר ליאיר? וע"כ היה בזה כונה פנימית שנוגע לכלל ישראל שישבו בעבר הירדן ... שראה משה רבינו דבעבר הירדן כח התורה מעט, כמש"כ לעיל בשם אבות דרבי נתן,¹¹ על כן השתדל להשתיל בקרבם גדולי תורה שיאירו מחשכי ארץ באור כח שלהם, וכתוב [שופטים ה יד] מני מכיר ירדו מחוקקים, היינו גדולי תורה ראשי ישיבות ... והשתדל משה שיתרצו המה לשבת בעבר הירדן, ומשום זה הרבה להם נחלה עד שנתרצו ... ולא יכול לגמור עד שדבר עם חצי שבט מנשה, וגמר עמם ונתרצו בחלקם.¹²

⁵ לשיטת ר' יוסי הגלילי שאין מביאין ביכורים מעבר הירדן המזרחי יש שני הסברים: הראשון שהיא אינה ארץ זבת חלב ודבש, והשני, משום ששבטי עבר הירדן המזרחי נטלו חבל ארץ זה (בכח) ולא שניתנה להם ברצון ולפיכך אינם יכולים לומר בווידי הביכורים: "אשר נתת לי". על נושא ארץ זבת חלב ודבש ותיחומה, הרחבנו בדברינו [ארץ זבת חלב ודבש](#) בפרשת כי תבוא. ראו שם בפרט הצמצום הגדול שעושים אמוראי ארץ ישראל לתיחום ארץ זבת חלב ודבש מסביב לעיר ציפורי.

⁶ מה ההבדל בין שתי השיטות? מאי נפקא מיניה אם עבר הירדן המזרחי מופקע מארץ זבת חלב ודבש מהסבר זה או האחר? ⁷ לפי ההסבר שעבר הירדן המזרחי אינו ארץ זבת חלב ודבש (ר' יוסי במשנה), ההפקעה ממצוות ביכורים חלה על כולו. אבל לפי ההסבר שהסיבה היא ששבטים אלה נטלו את הארץ ולא שהיא ניתנה להם (הברייטא המובאת בגמרא), הופקעה המצווה רק מחלקם של בני גד ובני ראובן. חצי שבט מנשה קיבל את נחלתו ממש ולא נטל מעצמו. אפשר להתווכח עם אבחנה זו שכן גם לגבי בני גד ובני ראובן כתוב נתינה ומאידך לגבי מנשה כתוב לקיחה או לכידה – ראו הפסוקים לעיל והערות 1, 2 – אבל נראה שדרשה זו מציגה כיצד קראו חז"ל את פסוקי המקרא, הן אלה שבפרשתנו והן אלה שבסוף פרשת דברים, שמבקשת להבחין במעמד המיוחד של חצי שבט מנשה בהשוואה לבני גד וראובן. ועדיין לא קבלנו תשובה מלאה לפשר הופעת חצי שבט מנשה והצטרפותו לבני גד וראובן, אך נמשיך ממקור ראשוני זה למקורות נוספים בחז"ל לנושא של חצי שבט מנשה, ככל שנמצא.

⁸ משה הוא שגרם לחצי שבט מנשה להצטרף אל בני ראובן וגד משום שחשש למיעוט אוכלוסייתם בארץ רחבה. מה שטוב למקנה לא בהכרח טוב לבעלי המקנה וללכידות החברתית והלאומית. פנייה זו של משה לשאר השבטים שמישהו יצטרף לבני גד ובני ראובן נראית תמונה לאור המסופר במקרא, אבל כנראה זו הנקודה שרמב"ן מבקש להדגיש ולחדש: יחסו של משה לבקשת בני ראובן וגד לנחול בעבר הירדן עבר שלושה שלבים. מכעס גדול בשלב הראשון, להשלמה עם התנ"ה בשלב השני ולדאגה באשר לעתידם (דאגה שהוכחה כנכונה לאורך הזמן) בשלב השלישי – מה שלא נזכר כלל בתורה, אבל נראה להלן מכיוונים אחרים. משה דואג לעתידם של בני גד ובני ראובן שביבוס ארצם זכה ליטול חלק והוא עתיד להיקבר בה.

⁹ היינו שבמילה חצי אין הכוונה לחצי כמותי מדויק אלא לחלק. ראו פירוש אבן עזרא בדניאל ט כד: " ... בעבור מלת חצי כי יתכן שאיננו חצי שלם פחות או יותר כמו וחצי שבט מנשה ורבים ככה". שבט מנשה התחלק לא פרופורציונלית כפי שעוד נראה.

¹⁰ אלא שלבקשת משה זו היה מחיר והוא חלוקת שבט מנשה לשניים – חלוקה לא מאוזנת. שתי משפחות: המכירי והגלעדי זכו בנחלה גדולה בעבר הירדן המזרחי כאשר שש המשפחות האחרות מרובות האוכלוסין קבלו פחות או יותר נחלה בגודל דומה בעבר הירדן המערבי. ראו מפה בסוף הדף. האם הייתה חלוקה זו של שבט מנשה לברכה: שני חלקים לאותו השבט משני צדי הירדן ששומרים על קשר ביניהם, או שמא חלוקה של פילוג ופירוד? ובמאמר מוסגר, ניתן לדון כאן באיזה צד של הירדן נחלו בנות צלפחד שהיו בנותיו של חפר שנחל בעבר הירדן המערבי (עמק חפר בימינו) אבל הן גם מצאצאי מכיר וגלעד שקבלו נחלתם בעבר הירדן המזרחי. מה משמעות הציווי "לבני דודיהן תהינה לנשים" - בני דודים מאיזו דרגה: ראשונים, שניים וכו'? המבקש לחקור עניין זה ייעזר ברד"ק יהושע יז ה, שפתי כהן במדבר לב לג ועוד וישלח לנו בבקשה את סיכומי.

¹¹ כוונתו למאמר באבות דרבי נתן נוסח א פרק כז: "דגן ביהודה, תבן בגליל ומוץ בעבר הירדן", שמתפרש על דרגות בלימוד התורה. ראו מאמר זה גם במדרש הגדול שמות כח א פרשת תצוה.

¹² כך גם דבריו בפרשתנו על פסוק לג בפרק לב בו פתחנו את הדף, הפסוק בו נזכרת הצטרפות חצי שבט מנשה לראשונה: "המה לא ביקשו כמבואר בירושלמי ביכורים פרק א, אלא משה ביקש מהם, כמבואר הטעם בספר דברים ג טז כדי שיהיו שם בני תורה". ביקש אך לא המתין עד שכל השבט התרצה. פירוש העמק דבר מסתמך על הירושלמי לעיל שמשה נתן להם את חלקם מרצונו ולא שהם נטלו או לקחו (מה שכאמור לא מסתדר כ"כ עם פסוקי התורה), אבל נראה שהרעיון שהם בני תורה ולפיכך משה מבקש מהם

רד"ק יהושע פרק כב פסוק ז – פרידת יהושע משניים וחצי השבטים

ולחצי שבט המנשה - ואף על פי שזכרו כשקרא להם יהושע חזר לתת טעם איך היה חצי שבט (מנשה) עם בני גד ובני ראובן.¹³

רמב"ן דברים יח א פרשת שופטים – שניים וחצי שבטים מכל צד של הירדן

שוב נמצא בדברי רבי קלונימוס, הכי גרסין בספרי (שופטים קסד): ונחלה לא יהיה לו, אלו נחלת חמשה. בקרב אחיו, אלו נחלת שבעה.¹⁴ נחלת חמשה שבטים ונחלת שבעה שבטים, ומתוך שמשו ויהושע לא חלקו נחלה אלא לחמשה שבטים בלבד, שכן משה הנחיל לראובן וגד ולחצי שבט מנשה, ויהושע הנחיל ליהודה ואפרים ולחצי שבט מנשה, ושבעה אחרים נטלו מאיליהן אחרי מות יהושע, מתוך כך הזכיר חמשה לבד ושבעה לבד, כל זה לשון רש"י.¹⁵

חזקוני במדבר לב לג פרשת מטות – פילוג שבט מנשה הוא עונש

"ולחצי שבט מנשה" - בני מנשה לא שאלו להם נחלה בארץ סיחון ועוג, רק בני ראובן וגד שאלו. אלא שע"י שאביהם גרם להם לשבטים שקרעו בגדיהם במעשה הגביע נתנה לו נחלתו בשני חלקים בשני עברי הירדן.¹⁶

בראשית רבתי עמוד 269 – זכות היא לשבט מנשה

[בן פרט זה] אפרים, בן פרט זה מנשה שנתרבה... בזכות שלא נשא עין למצריות שעלו לראותו... [על] שור נתן משה לחצי שבט המנשה בעבר הירדן כל... סי' עיר כלן מוקפות חומה שנאמר סי' עיר וכו' (דברים ג ד). הוי: "צעדה [על] שור" - זכה לערים מוקפות שור... זה שבט מנשה שצעד על הירדן, רגלו אחת עמדה מעבר הירדן ורגלו

להצטרף אל בני ראובן וגד על מנת לשמור על קיום התורה שם, הוא כולו שלו. השו"ר רעיון 'השגחה דתית' זו עם המסופר ביהושע פרק כב, שפותח בפרידה הנעימה של יהושע ושבטי מערב הירדן משבטי מזרח הירדן, ומתהפך בשל החשד של שבטי המערב בעקבות המזבח שבנו שבטי המזרח. נראה גם שאפשר לצרף דברים אלה של הנצי"ב לאמירות 'ציוניות' אחרות שלו המרמזות על אירועים בתקופתו. ראו פירושו על המטה של משה שנהפך לנחש, אך כאשר נהפך חזרה למטה, התהפכו הראש והזנב. זנב הנחש שהיה זנב המטה, הפך לראש המטה. וכל זה על מנת להראות שהקב"ה בוחר את המנהיג לא בהכרח מהאנשים הצדיקים והחסידיים, אלא מכל מי שהוא יבחר להיות שליחו. ראו פירושו זה בדברינו [המטה והנחש](#) בפרשת וארא. וכאן נראה שהרמז הוא לגדולי ישראל שאם הם רואים שבקרב החלוצים "כח התורה מעט", ישתדלו "להשתיל בקרבם גדולי תורה שיאירו מחשכי ארץ באור כח שלהם", כמו שעשו למשל תלמידי הגר"א ועליות חסידיות בימיו.

¹³ רד"ק מתעכב על האופן בו מתוארת פרידת יהושע משניים וחצי השבטים בחצי הראשון של פרק כב ביהושע. למרות כותרת הפרק: "אז יקרא יהושע לראובני ולגדי ולחצי מטה מנשה", יש בהמשך שם התייחסות לשני חלקי שבט מנשה ופרידה נוספת ונפרדת מחצי שבט מנשה המזרחי כולל ברכה משלהם, ככתוב שם בפסוק ז: "ולחצי שבט המנשה נתן משה בנחש ונחשיו ונחשיו נתן יהושע עם אחיהם מעבר בעבר הירדן ומה וגם כי שלחם יהושע אל אלהיהם ויברכם". רק אח"כ מצטרף חצי שבט המנשה המזרחי לשני השבטים האחרים ויבחר יהושע קודם. יש גם לשים לב לפסוק שבתוך בו יהושע מצווה אותם: "רק שקרו מאד לעשות את המצוה ואת התורה אשר צוה אתכם משה עבד ה' לאהבה את ה' אלהיהם וללכת בכל דרכיו ולשמר מצוותיו ולדבקה בו ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם". ובחצי השני של הפרק מתעורר חששם של בני ישראל שאכן שניים וחצי השבטים מתכוונים לפרוש משאר השבטים. אפשר שקריאה זו של רד"ק מסייעת לחידושו של העמק דבר.

¹⁴ בנוסח ספרי דברים קסד ב שבידינו כתוב רק זאת: "ונחלה, זו נחלת שלשה. לא יהיה לו בקרב אחיו, זו נחלת חמשה. ה' הוא נחלתו כאשר דבר לו וכו'". אבל לרש"י בשם ר' קלונימוס הייתה גרסה אחרת שהוא ממשיך (הדרשה ממשיכה?) במשפט הסמוך. ראו במהדורת פינקלשטיין-הורוביץ חילופי גרסאות ונוסחאות במקור זה. ואנו נמשיך עם רמב"ן שמצטט את רש"י שמצטט את ר' קלונימוס וכאמור מרחיב בגרסת מדרש ספרי שהייתה לפניו. לנוסח רש"י במקור, ראו פירושו לדברים יח א פרשת שופטים.

¹⁵ הסמן לדרשה ייחודית זו הוא ספר יהושע פרקים טו-יח. פרק טז מוקדש להתנחלות שבט יהודה, פרק טז להתנחלות בני יוסף הם אפרים, ופרק יז להתנחלות חצי שבט מנשה המערבי. ופרק יח מתמקד בשבעה השבטים שטרם התנחלו, ככתוב שם בפסוק ב: "וינתנו בנבי ישראֵל אשר לא חלקו את נחלתם שבעה שבטים", ראו בפרקי יהושע שם. הדרשה על "נחלת חמישה" יוצרת סימטריה מעניינת בין משה בעבר הירדן המזרחי ויהושע בעבר הירדן המערבי, כאשר כל אחד מהם הנחיל שניים וחצי שבטים. ושבט מנשה נמצא "רגל פה רגל שם", יוצר איזון בין שני חלקי עבר הירדן וזוכה לקבל נחלתו הן ממשה והן מיהושע. דרשה נדירה זו מציגה דעה ייחודית שיהושע בעצם לא כבש את כל הארץ והשאיר מפעל התנחלות רחב למדי אחריו, מפעל שנמשך אל תוך תקופת השופטים, שמואל והמלכים ובעצם לא פסק אף פעם. מה שעומד בסתירה לסיכום החיובי בסוף פרק כא ביהושע: "וינח ה' להם מסבב כל אשר נשבע לאבותם ולא עמד איש בפניהם מפל איביהם את כל איביהם נתן ה' בידם: לא נפל דבר מלל הדבר הטוב אשר דבר ה' אל בית ישראֵל הכל בא". דרשת ספרי סותרת לכאורה פסוקים מפורשים במקרא - האם משה מכיר מי שעסק בעניין זה? חזרה לעניינינו, נראה שמוצו הניסיונות להסביר את פשר הצטרפותו המאוחרת של חצי שבט מנשה לבני גד וראובן, בהמשך הדף נתמקד בעצם הפילוג בין שני חצאי שבט זה ונשאל מה משמעותו - שאלה שכבר שאלנו לעיל וטרם ענינו עליה.

¹⁶ מנשה הוא האיש "אשר על ביתו" של יוסף ונזכר לא אחת במדרשים כמעורב בעימות עם האחים. הוא שאסר את שמעון לעיניהם (תנחומא ויגש ד) והוא האיש שרדף אחריהם באשמה שגנבו את גביע הכסף של יוסף (סוף פרשת מקץ). ראו פירוש חזקוני בראשית מד ד פרשת מקץ שמשלים את דבריו לעיל: "לאשר על ביתו. נמצא בבראשית רבה (תנחומא מקץ ג) שהוא היה מנשה וע"י שעל ידי רדיפתו קרעו השבטים בגדיהם נקרעה גם לו נחלתו שהירדן מפסיק נחלתו". המקור לרעיון שלפיכך נקרעה נחלתו של מנשה לשניים מצוי כבר במדרש תהלים מזמור י אלא ששם נמצא מנשה בחברה טובה ולא לבד: "שבטים גרמו לקרוע שמלת אביהם... יוסף גרם לשבטים לקרוע שמלותם... מנשה גרם לשבטים לקרוע, לפיכך הוקרע נחלתו, חציה בעבר הירדן, וחציה בארץ כנען. שבטים קרעו על בנימין וכו'". פירוש חזקוני והמקורות עליהם נשען הם הסמן הקיצוני של ראייה שלילית את הצטרפות חצי שבט מנשה לבני גד וראובן שסיבתה או שמה תוצאתה תיהי קרע פנימי בשבט (ובעקבותיו, בעם כולו).

אחת בארץ כנען. שחצי השבט נטל חלקו בעבר הירדן וחצי השבט בארץ, הוי: צעדה עלי שור זה הירדן. ולמה נקרא שור? שנעשה כחומה לפני משה שלא יכול לעברו.¹⁷

רד"ק יהושע פרק יז פסוק א – מנשה הוא הבכור ומכיר בנו הוא גיבור

"כי הוא בכור יוסף"¹⁸ - כלומר לפי שהיה הוא בכור יוסף ומכיר היה בכורו והיה איש מלחמה, זה גרם לו שבאה לו הנחלה בארץ הגלעד. כי בני גד ובני ראובן שאלו אותה הארץ מפני שהיה להם מקנה רב והיא היתה ארץ מקנה, אבל חצי שבט מנשה לא היה לו אלא מפני גבורתו של מכיר שלכד הארץ. וזו הברכה היתה לו מפני שהיה אביו בכור יוסף והוא היה בכור גם כן. ובעבורו רמז משה בברכתו: "בכור שורו הדר לו וקרני ראם בהם עמים ינגח יחדיו" (דברים לג יז).¹⁹

פרקי דרבי אליעזר פרק יז – הראשון להיגאל בזכות גמילות חסדים

גמילות חסדים לאבילים מנין אנו למדין? מאנשי יבש גלעד. כשנחגג שאלו ובניו אמרו אנשי יבש גלעד: האיש שהצילנו מחרפת בני עמון אין אנו חביבין לגמל לו חסד? ועמדו כל הגבורים שלקחו להם כל הלילה לחומת בית שן²⁰ שנאמר: "ויקומו כל איש חל וישאו את גופת שאלו וגו'". [דברי הימים א י יב] ... אנשי יבש גלעד היו גומלים חסד עם שאלו ועם בניו בצום ובכי ומספד, שנאמר: "ויצמו שבעת ימים" (שמואל א לא יג). אמר להם הקדוש ברוך הוא: אני אתן שכרם לעתיד לבא, כשאני עתיד לקבץ את ישראל מארבע פנות העולם, ראשון הוא מקבץ חצי שבט מנשה, שנאמר: "לי גלעד ולי מנשה" [תהלים ס ט] ואחר כך מקבץ אפרים ויהודה, שנאמר: "ואפרים מעוז ראשי" [שם]. ואחר כך: "יהודה מחקקי".²¹

בראשית רבתי עמוד 127 – בארץ עשרת השבטים

ושבט שמעון וחצי שבט מנשה בארץ כשדים רחוק מב"ה ו' חדשים, והם עד אין חקר ואין מספר ולקוחין מדה מכ"ה מלכיות ומקצת ישמעאלים יפרעו להם מס. ושבט אפרים וחצי שבט מנשה שם נגד מדינת מאקה והם

¹⁷ כנגד שיטת חזקוני ומדרש תהלים עומד מדרש זה, אך לא רק הוא. בדרשות האחרונות וגם בבאות שוב איננו עוסקים בחצי שבט מנשה שהצטרף לבני גד ובני ראובן, אלא בשני חלקיו של השבט (חצאים לא שווים באוכלוסיותיהם כפי שראינו לעיל, אבל שווים למדי בגודל נחלתם ובסימטריה שהם יוצרים משני עברי הירדן). בתוך מפרד הירדן, אותו ירדן שהיה כחומה אל מול משה שביקש להיכנס לארץ. אותו ירדן שניצב כחומה בפני יהושע בכניסה לארץ. וכאן הוא מפרד או שמא מחבר בין שני חלקי שבט מנשה. והכל בזכות מנשה של ארץ מצרים ומברכתו של יעקב ליוסף. מה שמביא אותנו למקור הבא.

¹⁸ ראו הפסוק המלא בתחילת פרק יז בספר יהושע אשר מוקדש לנחלת חצי שבט מנשה המערבי: "ויהי הגורל למטה מנשה כי הוא בכור יוסף למכיר בכור מנשה אבי הגלעד כי הוא היה איש מלחמה ויהי לו הגלעד והבשן". חצי מנשה המערבי זוכה לנחול בארץ בזכות גבורתו של מכיר שכבש את הגלעד והבשן.

¹⁹ שני נושאים בפירוש רד"ק זה. האחד, שחצי שבט מנשה המזרחי (בני מכיר וגלעד) כבשו את ארצם בכוחם הם. מה שנרמז כבר בפסוקי התורה עצמה, ראו הפסוקים בהם פתחנו והערה 2 לעיל. מכיר: "היה איש מלחמה וזה גרם לו ... הנחלה בארץ הגלעד". ראו גם רמב"ן לעיל שמשפחות המכיר והגלעדי "רצו להיפרד משבטם כדי שתהיה להם נחלה רבה מהם כי לכדוהו בחרבם". מה שאולי משמש גם תוכחה לשבטי ארץ ישראל המערבית שלא השלימו את כיבוש נחלותיהם כנ"ל. והשני, בכורתו של מכיר וממילא של מנשה. יעקב כידוע שיכל את ידיו והעדיף את אפרים על פני מנשה, ככתוב בבראשית מח יט: " ... ואולם אחיו הקטן יגדל ממנו ויזרעו ויהיה מלא הגוים". בתוך בין פרשת ויחי בסוף ספר בראשית ובין פרשתנו בסוף ספר במדבר ניתן למצוא מספר דוגמאות לקיום ברכת יעקב, ראו הדגלים (במדבר פרק ב) ובקרבנות הנשיאים (שם ז), והמפקד הראשון בתחילת ספר במדבר בו אכן מופיע אפרים לפני מנשה. אבל במפקד בפרשת פנחס – מנשה לפני אפרים. ומי גרם לכך? מכיר ואותו חלק שבט מנשה אשר בחרו להצטרף למתנחלי עבר הירדן המזרחי. ראו בהקשר זה גם מדרש אגדה (בובר) במדבר א י פרשת במדבר: "לבני יוסף לאפרים. הקדים אפרים למנשה. אבל בחלוקת הארץ הקדים מנשה לאפרים, שנאמר: בני יוסף למשפחותם מנשה ואפרים (במדבר כו כח). ולמה עשה כן? לפי שחצי שבט מנשה קבלו חלקם תחילה בטרם שנכנסו לארץ, לכך הקדים מנשה לאפרים". כך גם באותו מדרש בפרשת פינחס פרק כו פסוק כח: "שאל"פ שבכל מקום חישב אפרים תחילה למנשה לפי שעשה אפרים לפני מנשה, אבל בחלוקת הארץ חישב מנשה תחילה, לפי שחצי שבטו לקחו חלקם בעבר הירדן". ראו מפה בסוף הדף. נראה ששני חלקי מנשה משני צדי הירדן היו דומים בגודלם וכל אחד מהם גדול בהרבה מזה של אפרים.

²⁰ בית שאן.

²¹ כך בקצרה גם בילקוט שמעוני שמואל א רמז קמא: "ויקומו כל איש חיל. אנשי יבש גלעד אמרו: אותו האיש הצילנו מחרפת בני עמון, אין אנו חייבים לגמול לו חסד? אמר להם הקב"ה: אתם גמלתם חסד עם שאלו ועם בניו, אף אני נותן שכרם לבניכם לעתיד לבוא, כשעתיד הקב"ה לקבץ את ישראל, ראשון הוא מקבץ חצי שבט מנשה, שנאמר: לי גלעד ולי מנשה". לעתיד לבוא ייסגר המועל עם חצי שבט מנשה שבחר או נבחר להצטרף לשבטי עבר הירדן המזרחי. הראשונים לגלות הם גם הראשונים להיגאל. המילה "מחוקק" יכולה לסייע לפירוש הנצי"ב לעיל על שבט מנשה שהיו בני תורה ו"מחוקקים" (ואם תאמר שזה שבט יהודה, כבר ציינו המדרשים והפרשנים, על בסיס הפסוק בדברי הימים א ב כא: "ואחר בא חצרון אל בת מכיר אבי גלעד והוא לקחה והוא בן ששים שנה ויגלד לו את שוגוב", שלמשפחת מכיר היו גם שורשים מיהודה וההפך, ראו יבמות סב ע"ב, רש"י על הפסוק בדברי הימים, רמב"ן במדבר לב מא ועוד). וכאן, מנשה לא רק בן תורה, אלא גם גומל חסדים – חסד של אמת.

זעומי נפש וקהויי לב, בעלי סוסים, יכרתו לבם ולא יחוסו על אדם ואין להם ממון כי אם שלל אויביהם והם גבורי מלחמה אי' לאלף. אבל שבט יהודה ובנימין מפוזרים בכל הארצות.²²

שבת שלום מחלקי המים



מפת נחלות השבטים

²² לא נפקד מקומו של חצי שבט מנשה גם מספרות המיסתורין על עשרת השבטים וגם שם עדיין נחלק שבט מנשה לשני חצאים. חצי אחד הולך עם אחיו אפרים והחצי האחר עם שבט שמעון דווקא. "מזרה ישראל יקבצנו ושפרו כרעה עדרו", כאותם רועי מקנה צאן שחמדו את ארץ המקנה וכאותם רועי עם ישראל שחמדו תורה וגמילות חסדים.